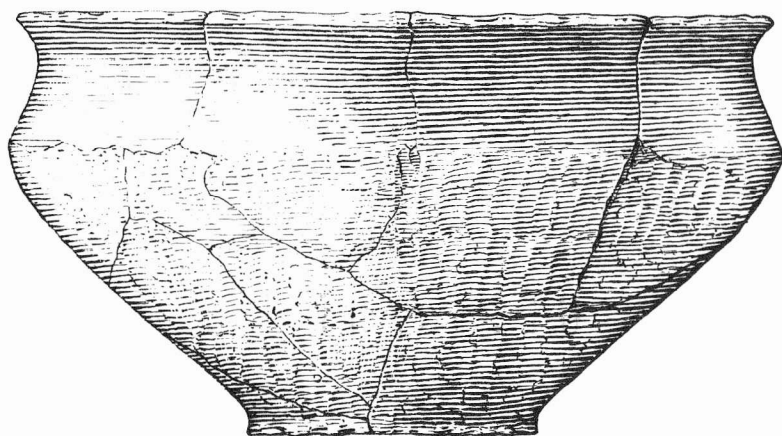

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV ČESKOSLOVENSKÉ AKADEMIE VĚD
V BRNĚ

PŘEHLED VÝZKUMŮ

1987

BRNO 1990

/Autoreferát kandidátské disertace/

Dagmar J e l í n k o v á , AÚ ČSAV Brno

Školitel: akademik Josef P o u l í k

Oponenti: PhDr. D. Bialeková, CSc.
Doc. dr. B. Dostál, CSc.
Doc. dr. R. Pleiner, DrSc.

Práce byla obhájena dne 26.10.1987 v AÚ ČSAV Brno.

1. Přehled současného stavu problematiky.

Poprvé použil označení "pražský typ" pro nejstarší slovanskou keramiku na našem území I. Borkovský /1939, 105 d.; 1940, 16 d./, intenzivnější zájem o pražský typ se však projevil až po druhé světové válce. V této době se díky rozvoji československé archeologie počet nalezišť s touto keramikou podstatně zvýšil. V padesátých letech bylo mimo jiné J. Poulíkem /1948, 15, 69-70, 91-94; 1948-1950, 13, 14, 32-35, obr. 92; 1951, 97-100; 1960, 32-33, 187-189, 194, tab. I:2, tab. II; 1966b, 239/ prozkoumáno dosud největší žárové pohřebišť s keramikou pražského typu v Československu, v moravských Přítlukách. V našich zemích se v této době nacházelo i těžiště teoretického studia o nejstarší slovanské kultuře ve střední Evropě, přičemž se dařilo dále rozvést a upřesnit myšlenky I. Borkovského. Keramika pražského typu byla zařazena na počátek vývojové řady slovanské keramiky vůbec /Poulík 1948, 15-19, obr. 1/. Výsledky československé archeologie v oblasti výzkumu nejstaršího slovanského osídlení, kterých bylo dosaženo v padesátých letech, našly ohlas i v okolních zemích, zejména v NDR a v Polsku, kde byla studiu této problematiky rovněž věnována pozornost.

Přibývající počet nálezů postavil do popředí především otázku definice "keramiky pražského typu". V roce 1970 předložila I. Pleinerová spolu s J. Zemanem návrh klasifikace časné slovanské keramiky. Vycházeli přitom z úzkého pojetí keramiky pražského typu jako jedné z komponent v rámci širšího časné slovanského keramického souboru. Na rozsáhlém území od střední Evropy až po Ukrajinu se pokusila z typologického hlediska co nejpřesněji vymezit tuto keramiku I.P. Rusanova /1976/. Zvláště v průběhu sedmdesátých let vystupoval do popředí požadavek řešit otázku časné slovanského osídlení ve střední Evropě komplexněji, nejen jako soubor určitých keramických typů, nýbrž ve vzájemné souvislosti s ostatními stránkami hmotné kultury jako odrazu specifického způsobu života určité etnické a společenské skupiny /Herrmann 1979, 50; Brachmann 1984, 26/. V této době byly již postiženy hlavní znaky ostatních velkých, přibližně synchronních časné slovanských kultur nebo kulturních skupin a stále více konstatovány určité společné znaky /Peňkovka, Koločín, Korčák/, které byly pokládány za výraz obecné stejné úrovně sociálně ekonomických vztahů a příbuznosti zvyklostí a ideových představ. Na druhé straně byly shledány i určité rozdíly /Zeman 1979, 113-119/. Bylo poukázováno na skutečnost, že v některých oblastech /severní Německo, Polsko/ vykazují některé skupiny časné slovanských památek specifické odlišnosti. Všechny nové výsledky terénních výzkumů i teoretického bádání na široké geografické základně vyúsťují v několik základních otázek, z nichž dvě jsou značně naléhavé. První se týká chápání keramiky pražského typu z hlediska archeologické terminologie. V užším pojetí je pokládána pouze za jediný keramický typ v rámci širšího komplexu časné slovanské keramiky. Na druhé straně však tento keramický soubor existuje v úzké funkční souvislosti s ostatními projevy hmotné kultury, které keramiku pražského typu doprovázejí. Keramika pražského typu je tedy jedním z hlavních jednotících znaků kultury nebo kulturní skupiny, která představuje určitou vývojovou fázi nebo variantu časné slovanské kultury v širším časovém i prostorovém smyslu.

Častým předmětem diskusí jsou rovněž otázky relativní a absolutní chronologie. Zvláště v poslední době se často upouštělo od relativně chronologického třídění keramiky pražského typu na základě rozboru typologických znaků, přičemž se do popředí stavěla kritéria, která spočívala na intenzitě výskytu zdobené keramiky, eventuálně na charakteru jejího provedení v obsahu jednotlivých nálezových celků s keramikou pražského typu. Ještě větší potíže působí absolutní datování těchto památek, jehož složitost zvyšuje zvláště značný nedostatek chronologi-

cky citlivých průvodních předmětů, a to jak v žárových hrobech, tak na sídlištích. I když se také v Polsku a na Ukrajině /Hachulska-Ledwos 1971, 113-159; Zoll-Adamikowa 1985, 161-173; Rusanova 1976/ podařilo učinit pokroky v relativně chronologickém třídění, absolutní data jsou stále opřena o zcela ojedinělé a mnohdy nejisté nálezy.

Zvláštní pozornost je věnována problémům, souvisejícím s původem kultury s keramikou pražského typu a s její genezí. Zatímco na první část této otázky odpovídá většina našich badatelů v tom smyslu, že tato kultura nevyrostla z autochtonních kořenů, její druhá část je mnohem složitější a nelze ji řešit na našem území.

2. Cíl disertační práce.

Cílem práce bylo souhrnně zpracovat dosavadní sídlištní materiál s keramickou skupinou pražského typu, jehož množství na Moravě zvláště v posledních letech značně vzrostlo. I když sídliště prozkoumaných alespoň z větší části není zatím mnoho, na Moravě jen Mutěnice, Břec-lav-Pohansko, Přítluky a z poslední doby Pavlov-Horní pole, je počet sídlištních lokalit v současné době téměř trojnásobný než počet pohřebišť a tak představují relativně širší základnu k doplnění obrazu o počátcích slovanského osídlení než hrobové nálezy. Na rozdíl od nich poskytují sídliště také pestřejší výběr archeologických typů k typologickému i chronologickému srovnávání a lepší možnosti pro řešení otázek úrovně výrobních sil a charakteru sociálně ekonomických vztahů tehdejší slovanské společnosti.

V úzké souvislosti s hlavním cílem bylo záměrem práce pokusit se o bližší vymezení okruhu nálezů s keramikou pražského typu, provést analýzu keramiky po tvarové stránce, charakterizovat ostatní nálezy a sídlištní objekty, které s touto keramikou vystupují v bezprostředních nálezových souvislostech. Především šlo o stanovení místa těchto nálezů v rámci časně slovanského vývoje na Moravě i v širší středoevropské a východoevropské oblasti. Práce se proto nezabývá problematikou vývojových procesů, které se na Moravě odehrávaly před vystoupením této výrazné skupiny nálezů, a které vyžadují zvláštního studia. Okrajově se dotýká také otázek, souvisejících s obdobím po vyznění keramiky pražského typu v jeho užším smyslu. Je tomu tak zejména v souvislosti s nálezy, které byly v dřívější literatuře jako pražský typ označovány, avšak v našem pojetí přesahují rámec této kulturní skupiny a reprezentují již pokročilejší a zřejmě vývojově navazující fázi časně slovanské hmotné kultury.

3. Zvolená metodika zpracování.

První etapa práce spočívala v heuristice. Shromážděný materiál byl roztríděn druhově i podle výpovědní schopnosti, přičemž byla zvláštní pozornost věnována soupisu nalezišť a katalogizaci /II. díl/, čímž vyústila přípravná činnost. Při sestavování soupisu, v němž jsou zachyceny veškeré nálezy, uváděné s keramikou pražského typu do souvislosti, šlo o vyčlenění nálezů, které se do literatury dostaly omylem, eventuálně upřesnění lokalizace některých dalších. Za tím účelem byla prověřována správnost polohy nalezišť přímo v terénu, a to nejčastěji za pomoci samotných autorů výzkumů nebo příslušných národních výborů /viz výseky z map 1:5000 k jednotlivým lokalitám/. Pro dosažení úplnější představy o rozsahu osídlení byl soupis sídlišť doplněn i přehledem hrobových a druhově nejistých nálezů, které se však již vymykají tématu práce. Zvláštní pozornost byla věnována také přírodnímu prostředí, v němž se nacházejí jednotlivé sídlištní aglomerace, ojedinělá sídliště a ostatní lokality.

Nejobtíznější etapu představovala samotná analýza archeologického materiálu. Byla dodržována zásada, podle níž tvořily základnu veškerých dalších postupů sídlištní nálezové celky, které byly bezpečně určeny keramikou pražského typu, jak byla definována na základě tvarového rozboru. Zcela převažující část nálezů tvoří keramika, ostatních předmětů, zejména drobných, které by přispěly k datování, je značný nedostatek. Tato skutečnost vedla k tomu, že byla věnována zvýšená pozornost právě tomuto nejpočetnějšímu nálezovému druhu a pomocí typologické metody učiněn pokus o získání alespoň určitých relativně chronologických výsledků. Keramiku ze sídlištních nálezových celků bylo třeba hodnotit komplexně, s ohledem na to, že jednotlivé formy mohly být užívány delší dobu, morfologické detaily mohly přežívat na některých typech dále a naopak pokročilejší tvary se neprosazují ihned, nýbrž postupně. Obsah sídlištních objektů byl navíc shromažďován určitou dobu. Sídlištní památky se proto mohou projevat pozdějšími typy než nálezy hrobové, mezi nimiž, jak ukazuje keramika z Přítluk, se vyskytují starobylé formy analogické typu Korčak častěji. Důležitou roli sehrává i skutečnost, že většina sídlišť byla osídlena ve více fázích, což nevylučuje možnost starších i mladších intruzí, které mohou zkreslovat nálezovou situaci. Při relativně chronologickém hodnocení nálezových souborů ze sídlišť bylo třeba přihlídnout k uvedeným okolnostem, obsah objektů klasifikovat v jejich celém souhrnu a dávat při tom přednost větším keramickým fragmentům.

Sídlištní nálezové celky z Moravy lze na základě zmíněných hledisek rozdělit do tří rela-

tivně chronologických fází. V jejich rámci nelze vyloučit ani jemnější třídění na více horizontů, avšak materiál, který byl k dispozici pro toto detailnější členění, zatím nedostačuje.

Relativně chronologické fáze /1 - 3/, vytvořené na základě moravského sídlištního materiálu, byly konfrontovány s keramickými soubory z uzavřených nálezových celků v nejbližším okolí, zejména z Čech, a pokud bylo možno, také ze Slovenska. Takto vypracované relativně chronologické členění bylo pak ověřeno s nejnovějšími výsledky třídění sídlištních nálezů s keramikou pražského typu na území SSSR /I.P. Rusanova/ a zejména z jižního Polska, kde zvláště v poslední době byly učiněny značné pokroky /R. Hachulska-Ledwos, H. Zoll-Adamikowa/.

Největší potíže působilo absolutně chronologické zařazení jednotlivých takto vyčleněných sídlištních fází. Tato skutečnost byla způsobena značným nedostatkem chronologicky citlivých předmětů v souvislostech s keramikou pražského typu. Přesná chronologická data neposkytují ani kostěné hřebeny, které se v poslední době objevují v sídlištních objektech poměrně často. Oboustranné typy mají ve slovanském prostředí velmi dlouhé trvání, totéž platí o jednostranných hřebenech, které rovněž nelze v rámci delšího období blíže datovat. Na základě forem s táhlým trojúhelníkovitým držadlem a dlouhých oboustranných hřebenů můžeme počítat s počátkem jejich výskytu v období od druhé poloviny 6. do první poloviny 7. století. Pro většinu nálezů hřebenů v našich uzavřených celcích však znamenají tato data pouze termín post quem.

Absolutní data, která navrhuje R. Hachulska-Ledwos /1985, 113-159/ pro své jednotlivé, z relativně chronologického hlediska přesvědčivě stanovené fáze, jsou v podstatě založena na stejné problematické datování nálezů z okolních oblastí, zejména z našeho území. Teprve v poslední době se právě na sídlišti v Nowe Hute-Mogile vyskytl poněkud spolehlivější záchytný bod, představovaný obsahem jámy 45/66 na nalezišti 62 A /Dąbrowska 1984, 351-369/.

Analýza archeologických nálezů a z ní vyplývající utřídění pramenného materiálu se staly základem dílčích závěrů a shrnutí, směřujících k postizení hlavních vývojových tendencí celé skupiny s keramikou pražského typu. Přitom byla věnována pozornost také ostatním stránkám hmotné kultury, zejména formám sídlištních struktur, jejichž proměny mohou do určité míry odrážet vývoj časné slovanské společnosti. V poslední kapitole byl pak učiněn pokus o shrnutí dosavadních výsledků a jejich alespoň částečné zařazení do širších historických souvislostí. Určitější obraz mohou však přinést teprve nové výzkumy a nálezy, které přispějí nejen k lepšímu poznání celkového charakteru, avšak především k objasnění počátků moravské skupiny s keramikou pražského typu, na niž zatím neposkytuje pramenný materiál uspokojující odpověď.

4. Výsledky disertační práce.

V předkládané práci byl analyzován nálezový materiál z většiny moravských sídlištních lokalit. Rozbor ukázal, že přes určitou tvarovou variabilitu lze i na Moravě keramiku pražského typu charakterizovat jako proporcionálně i tvarově vymezený typ, který je možno odlišit od pozdějšího vývojového stupně časné slovanské keramiky nejen po morfologické, ale i technologické stránce. I když je dosažení třídění sídlištní keramiky pražského typu /7 podtypů s variantami/ jen předběžné a může být dalšími nálezy pozměněno, šlo o pokus dále upřesnit obsah tohoto keramického souboru a z jeho rámce vyčlenit některé nálezy, které jsou sice jako pražský typ někdy v literatuře uváděny, avšak svými typologickými znaky tomuto pojmu v užším slova smyslu neodpovídají. I když v nálezových celcích mohou v menším množství vystupovat i jiné formy, jejichž odlišnost je buď funkčně podmíněna, nebo jde o přínosy cizího prostředí, tvoří keramika pražského typu naprosto převažující složku a dává celému nálezovému komplexu jednotící ráz. Podobně jako v Čechách, jižním Polsku, v jižních částech NDR a jinde je keramika pražského typu často vázána na specifický typ sídlištních objektů, tj. zahlobená obydlí s kamennou pecí v rohu.

Nálezy z uzavřených sídlištních celků lze rozdělit do tří vývojových fází, z nichž pouze v prvních dvou jsou převládajícím a určujícím prvkem nádoby pražského typu nebo jejich zlomky.

1. fáze je na moravských sídlištních charakterizována téměř výlučně v ruce robenou nezdobenou keramikou, v naprosté většině nádobami pražského typu, z nichž mnohé mají přímé analogie na ukrajinských nalezištích s keramikou typu Korčak, nebo se těmito nádobám po tvarové stránce značně blíží. Jsou to vázovité formy, jejichž výdut je položena poměrně vysoko a jejichž spodní část se výrazně zužuje k úzkému často odsazenému dnu, dále protáhlejší úzké nádoby rovněž s vysoko položenou výdutí a krátkými zpravidla přímými okraji. V uzavřených sídlištních nálezových celcích se však tato keramika objevuje často v doprovodu dalších tvarů. Jde o různé formy navazující na starší předlohy, avšak s vyvinutějšími okraji /varianta 3c a 4 podle I.P. Rusanová/. Proportionálně jsou charakterizovány zvětšováním šířkových rozměrů. Tyto nádoby tvoří hlavní keramickou náplň nejstarší /první/ sídlištní fáze v našich zemích, kterou lze z absolutně chronologického hlediska datovat do 6. století. Výzdoba je velmi spádická a omezuje se zatím jen na plastické prvky, ojedinělé ryté symboly nebo na přesekávání

okraje.

Ve 2. sídlištní fázi se stále více prosazují sesedlejší nádoby s klenutější výdutí a někdy delším, často vyhnutým okrajem, z nichž některé nabývají mírné esovitě profilace. Kromě dalších méně častých typů, např. mírně profilovaných nádob s vyhnutým okrajem, nižší výdutí a širším dnem /podtyp 3, varianta b/, vystupují v několika celcích i esovitě profilované hrnce s vyhnutým okrajem, které již nelze chápat jako keramiku pražského typu. Z typologického hlediska lze tuto fázi srovnat s fází I B na sídlištních v Nowe Hute, která podle R. Hachulské-Ledwos /1985, 154/ představuje období největšího rozkvětu keramiky pražského typu, přičemž se projevuje již i vliv podunajské keramické výroby, který se odráží nejen ve formách, ale i ve výzdobě. Datování této fáze se opírá o nový nález depotu s časně avarským kováním z Nowe Huty-Mogiły /Dąbrowska 1984/. Pro zařazení 2. fáze do 7. století, zejména do starší části tohoto časového úseku, svědčí i častý výskyt jednostranných hřebenů s nízkým trojúhelníkovitým držadlem i dlouhých oboustranných hřebenů /Bohnice-Zámka, Igołomia, Nowa Huta aj., na Moravě Pavlov, Mutěnice/. Podobné typy jsou v tomto období v inventáři merovejských pohřebišť zcela běžné. Zatímco počátky druhé sídlištní fáze nelze vyloučit již v době okolo roku 600, horní časovou hranici vymezuje výskyt výrazně esovitě profilované keramiky, která, jak potvrzují středoevropské i ukrajinské nálezy, se začíná důrazněji uplatňovat ve druhé polovině, a zejména v pozdní části 7. století.

Do tohoto období spadají počátky 3. sídlištní fáze, charakterizované naprostou převahou esovitě profilované keramiky. Zatímco v horizontu esovitě profilovaných hrncovitých nádob, označovaném někdy jako pozdní perioda kultury s keramikou pražského typu /Timošćuk-Rusanova-Michajlina 1981, 90 d., ris. 7-8/, je na Ukrajině zastoupena především nezdobená keramika, v nálezových celcích z Moravy jsou nezdobené nádoby tohoto druhu téměř vždy provázeny úlomky nebo většími částmi ornamentovaných, často dodatečně obtáčených hrnců, připomínajících keramiku doby hradištní. Tato skutečnost je zřejmě podmíněna regionálními rozdíly, neboť v oblasti bližší Dunaji se mohl vliv dokonalejší podunajské produkce prosazovat dříve než za Karpatským obloukem. Tato fáze, kterou lze chápat jako smíšený horizont v pravém slova smyslu, v němž vystupuje jak nezdobená, tak zdobená keramika společně, časově ohraničuje téma práce a není již středem našeho zájmu.

Zejména v rámci nejčasnější sídlištní fáze jsou patrné úzké vztahy k nálezům z oblasti rozšíření typu Korčák na území pravobřežní Ukrajiny. V keramice na to ukazují i některé druhy hlinitého těsta, které je promíseno drobnými úlomky keramiky. Platí to také o obydlích. Na Moravě je v období s keramikou pražského typu hlavní a jak se zdá téměř výlučnou formou obytného objektu několik typů více nebo méně zahloubených příbytků, jejichž společným znakem je půdorys více méně čtvercovitého tvaru s kamennou pecí v rohu. Podle zachovaných konstrukčních stop bylo rozlišeno 5 typů obydlí. V současné době je tento druh příbytku, spolu s popelnicovými žárovými hroby, pokládán za jeden z nejtypičtějších znaků kultury nebo kulturní skupiny s keramikou pražského typu /Hermann 1979, 50; Brachmann 1984, 29 d. - zde další lit.; Zoll-Adamikowa 1985, 161-173/ a někdy chápán jako projev určité vnitřní jednoty většiny ostatních časně slovanských kultur a kulturně archeologických skupin v širší oblasti střední i východní Evropy /Baran 1978, 13-15; Godłowski 1983, 270-271/. Jeho rozšíření zasahuje od Ukrajiny a jižního Polska, přes území Československa do středního Polabí, dále na jih až na Balkán. Výjimku tvoří pouze centrální a severní části Polska a severní části NDR, kde je nedostatek čtvercovitých zahloubených příbytků s pecí v rohu různě vysvětlován.

Spřízněnost moravské kulturní skupiny s keramikou pražského typu s okruhem časně slovanských památek na Ukrajině se projevuje i v celkové úrovni výrobních sil a charakteru společensko-ekonomických vztahů. Podobně jako na Ukrajině, osazuje nejstarší slovanská vlna především úrodná území podél vodních toků, kde byly nejvhodnější podmínky pro pěstování zemědělských produktů. Na Moravě jsou to oblasti s nejvyššími teplotami a nejdelším vegetačním obdobím /viz kapitola III, srov. Zeman 1976, 167-170; Dostál 1982, 47; Klanica 1986, 147-148/. Také na Moravě má ekonomika nejstarších slovanských osad naturální charakter a jejím základem bylo zemědělství.

Malé rozměry, krátkodobost a vícefázovitost osad vede některé autory k závěru, že u nejstaršího slovanského osídlení šlo v 6. století o extenzivní formy zemědělství /Zeman 1976, 214; Beranová 1980, 171-172/. Z "hnízdovitého" uspořádání malých osad v okruhu několika km /Rusanova 1976, 50; Rusanova-Timošćuk 1984, 44; Sedov 1982, 237/ se usuzuje na určitou organizaci výrobních sil, související se systémem dlouhodobého úhoření. V moravských poměrech však nelze vyloučit ani progresivnější formy využívání půdy, zvláště v oblastech moravských úvalů, příhodných pro zemědělskou výrobu, které byly již v předchozích obdobích intenzivně osídleny. Nápadné soustředění nejstarších slovanských osad v regionech, které v mnoha případech již dříve tvořily osu svěbského osídlení, mohlo být dokonce způsobeno i tím,

že zemědělsky využitelné plochy nemusely být v době příchodu Slovanů ještě zcela zpustlé /Tejral 1986/.

Jednou z nejdůležitějších složek hospodářství u časné slovanského osídlení byl chov dobytka. Z většiny moravských sídlišť nebyl dosud osteologický materiál zkoumán a při jeho charakteristice jsme odkázáni především na nálezy z Břeclavi-Pohanska /Dostál 1985, 82-83, přehled VII/ a ojedinělých menších souborů, např. z Mušova-Areálu, Betlému /Peške 1980, 434/, Moravičan aj. Z jeho rozboru vysvítá určitá převaha kostí hovězího dobytka. Již v časné slovanském období je doloženo pěstování ovcí, koz i vepřového dobytka /Dostál 1985, 82-83; Pleinerová 1975, 100-101/. Chov prasat mohl být zejména v prostředí údolních niv, kde výrazně převládaly dubové háje, usnadněn dostatečným množstvím dubových bukvic.

Přes převážně naturální charakter ekonomiky se zvláště v poslední době ukazuje, že se již v období, charakterizovaném keramikou pražského typu, začínala rozvíjet i specializovaná řemesla. Dokládají to nejen nálezy nožů a ostatních drobných železných předmětů, rotačních kamenných mlýnů atd., jejichž výroba vyžadovala speciálního zaměření a zkušeností, ale také nález dílny na výrobu parohových hřebenu v Mutěnicích. Do jaké míry se oddělila ostatní odvětví řemeslné výroby zůstává otázkou. Tkalcovství je doloženo nejen nálezy hliněných a kamenných přeslenů, ale také otisky tkanin na keramice /Moravičany, Zaječí/. Určité zkušenosti vyžadovala i výroba keramiky a stavba obydlí. Podle I.P. Rusanové a B.A. Timoščuka /1984, 44/ se v každé časové periodě osad v Kodynu nacházela dílna, která obsluhovala celou osadu.

Pro řešení otázek společenského zřízení v prostředí kultury s keramikou pražského typu neposkytuje dosavadní sídlištní materiál příliš mnoho dokladů, což je způsobeno také tím, že úplně prokopaných osad je zatím jen velmi málo. Většinou se na charakter sociálně-ekonomických vztahů usuzuje z typu zástavby sídlišť nebo z charakteru jejich rozmístění v rámci širšího okolí. Z krátkého trvání, malých rozměrů, "hnízdovitého" uspořádání v terénu a také výjimečnosti řemeslně výrobních komplexů se usuzuje, že v nejstarší vývojové fázi byla určující forma rodového zřízení. I když sídliště s keramikou pražského typu poskytují obraz nepřilíš diferencované společnosti, lze na nich sledovat progresivnější prvky. Na základě toho, že na sídlišti v Březně bylo možno některé obilnice, pokládané za zásobárny obilí určeného k výsevu, uvést do souvislosti s obydlími jednotlivých rodin, počítá I. Pleinerová /1975, 109/ s tím, že docházelo nejen k rozdělování výsledků práce, ale již i k přidělování půdy jednotlivým rodinám. V tzv. osadě II v Břeclavi-Pohansku zjistil B. Dostál /1985, 84-85/, že zde časné slovanské objekty tvoří dvě výrazná uskupení, z nichž jedno je starší, charakterizované převahou nezdobené keramiky. Vzájemná poloha, vybavení i inventář působí dojem, že jde o hospodářský komplex dvou generací jedné a téže sociální jednotky, která se post upně rozrůstala. Je zde tedy doložen posun části osady, avšak obyvatelé jednotlivých seskupení, vzhledem k tomu, že obilnice s osivem jsou při každém z nich pohromadě, hospodařili společně. Tato situace je vysvětlována jako sídlo velkorodiny o 12 - 18 členech, avšak nacházející se již ve stadiu rozpadu. Jednotlivá uskupení jsou pak pokládána nejspíše za sídla patronymii, z nichž se skládala celá osada, která tvořila již sousedskou občinu. Toto přežívání patronymických a patriarchálně velkorodinných prvků odpovídá podle B. Dostála /1985, 86/ plně stavu společenských vztahů u Slovanů 6. - 7. století na našem území. Některé znaky pokročilejšího vývoje, např. vyčleňování řemeslné výroby, jsou sledovatelné také na dalších více prokopaných sídlištech /Klanica 1978b, 60/. Za průvodní jev vyznívající patriarchálně rodových vztahů a převládání teritoriální organizace společnosti se pokládá vytváření větších sídelních aglomerací, tzn. intenzivnější seskupování a rozrůstání osad různého typu s ústředním, někdy opevněným sídlem. V jejich rámci se obyvatelstvo sjednocovalo již ne podle rodových, ale teritoriálně výrobních svazků, i když základní výrobní bunkou ještě zůstávala velká patriarchální velkorodina.

Většina československých badatelů /Pleinerová 1975, 111-112; Zeman 1976, 213; Pouлік 1985, 13 d.; Chropovský 1985, 87 d.; Klanica 1986, 216; ad./ zastává názor, že právě 7. století bylo na našem území obdobím, v němž se postupně počaly vytvářet nové společensko-ekonomické struktury, přičemž změny v ekonomice mohly být určovány přechodem k dvojpolnímu systému a tím i k definitivní stabilizaci sídel. Situace na Moravě zatím jen naznačuje, že vedle nalezišť, na nichž se vyskytly jen ojedinělé sídlištní objekty s keramikou pražského typu beze stop dalšího vývoje /Brno-Pisárky, Mušov-Betlém, Zaječí aj./ nebo lokality, kde po fázi s keramikou pražského typu následoval delší hiát bez osídlení /Přítluky/, existují sídliště, na nichž je doložen v podstatě souvislý vývoj, nejčastěji od naší druhé sídlištní fáze, až po období starohradištní nebo velkomoravské /Břeclav-Pohansko, Mikulčice, Moravičany, Mutěnice, Mušov-Areál, Mušov-Laguny, Nejdek-Pohansko, Poštorná aj./. Z tohoto hlediska je zajímavá situace na sídlišti v Roztokách, kde na počátku hradištního období dochází k opuštění celého rozsáhlého sídlištního komplexu /Kuna-Gojda 1985, 166/, což patrně dokumentuje výrazné

změny sídelní struktury.

Na Moravě je rovněž nápadné seskupování sídlišť, zejména naší druhé sídlištní fáze, v oblasti pozdějších opevněných center v okolí Břeclavi-Pohanska, Pohanska u Nejdku, Mikulčic, Starého Města, Olomouce a také na Brněnsku. Zda šlo o zárodky pozdějších kmenových ústředí, nelze na základě současné pramenné základny jednoznačně rozhodnout.

Další okruh otázek je spojen s problémem počátečního výskytu nálezu s keramikou pražského typu a jejich vztahu k předchozímu kulturnímu a etnickému podloží.

Podle posledních výsledků archeologických výzkumů kostrových, tzv. langobardských pohřebišť, se počítá s jejich trváním ještě v letech okolo poloviny a patrně i po polovině 6. století /Tejral 1986/. Nápadný je nedostatek průkazných dokladů o vzájemném styku obou kulturních prostředí, který se zatím projevuje snad jen zprostředkovaně, převzetím některých keramických forem a ojedinělých dalších typů hmotné kultury. Tato skutečnost by spíše připouštěla jen krátkodobý styk a svědčila eventuálně o pozdějším datování nejstarších moravských nálezů keramiky pražského typu. Pronikání jejich nositelů nelze však na druhé straně zcela vyloučit již časněji v rámci 6. století. Nedostatek nálezů, dokládajících bližší styk před slovanského osídlení s nově přichozími Slovy, lze částečně vysvětlit i jinými příčinami. Nejstarší horizont nálezů s keramikou pražského typu, datovaný do rámce 6. století, je reprezentován jen velmi slabou vrstvou osamocených sídlištních objektů i ojedinělých nálezů, což může souviset s charakterem nejstaršího slovanského osídlení, jehož osady byly malé a krátkodobé. Tato úzká základna zatím nedovoluje blíže postihnout rozsah a charakter kontaktů s předchozím osídlením. V 2. fázi, která tvoří nejpodstatnější část nálezového materiálu a je archeologicky nejlépe zachycena, jsou již starší prvky asimilovány nebo prakticky nezjistitelné. Pro sledování kontaktů se staršími kulturami by tedy byly nevhodnější nejčasnější soubory s keramikou pražského typu, přičemž za dnešní nálezové situace je jejich určité soustředění v okolí Brna a v Podyjí. Jsou to oblasti, v nichž by se vzájemné působení prostředí langobardských kostrových hrobů a nejčasnější slovanských nálezů, za předpokladu jejich současnosti, mělo určitým způsobem projevit.

Jasnější obraz vzájemných kontaktů mezi nejčasnějším slovanským osídlením a předchozím ne-slovanským prostředím mohou však poskytnout pouze nové výzkumy a nálezy, které přispějí i k lepšímu poznání celkového charakteru moravské skupiny s keramikou pražského typu, k vysledování jejich kořenů i k přesnějšímu datování jejich počátků.

5. Význam disertační práce pro společenskou praxi a další rozvoj vědní disciplíny.

Předložená disertační práce, která je současně příspěvkem k řešení úkolu č. IX-7-9/02 SPZV, zpracovává dostupný sídlištní materiál, charakterizovaný keramikou pražského typu na Moravě. Je doplněna také soupisem ostatních lokalit, včetně hrobových. I když stručné přehledy nálezové situace se v dřívější nebo nedávné minulosti objevily v literatuře již vícekrát /J. Poulík, J. Zeman, J. Hasegawa, B. Dostál/, byly poprvé sídlištní nálezy souhrnně shromážděny a podrobně popsány. Dosavadní pramenná základna byla přitom rozšířena o nová naleziště převážně z výzkumů AÚ ČSAV v Brně. Dále byla provedena analýza archeologického materiálu, zejména nejpočetnějšího nálezového druhu, keramiky. Přitom byla věnována pozornost nejen její tvarové náplni, ale i jejímu datování a určitým stránkám technologie výroby. Na základě dílčích analýz byl proveden nový pokus o relativně chronologické členění nálezů s keramikou pražského typu a o jejich absolutně chronologické zařazení. Práce přinesla i nové poznatky, týkající se specifických podmínek přírodního prostředí, charakteru sídlištní struktury i sídlištních objektů a pokusila se o postižení základních otázek společensko-ekonomických vztahů.

Dosažené výsledky rozšíří základnu pro další řešení otázek nejstaršího slovanského osídlení na našem území a mohou tak přispět jak k objasňování širších problémů slovanské etnogeneze, tak našich národních dějin. Mají význam nejen z hlediska potřeb archeologie, ale může jich být využito i v jiných vědních disciplínách, např. v historii, dějinách ekonomiky, etnografii atd. V některých oblastech naznačila disertační práce i možné směry pro rozvoj dalšího bádání o nejstarším slovanském osídlení. Především by šlo o kompletní prozkoumání některého z moravských sídlišť, které by lépe umožnilo poznat úroveň hospodářské základny i charakter společenských vztahů. Dále by bylo vhodné věnovat pozornost i sídelním strukturám v rámci jednotlivých mikro-regionů. Nabízejí se i možnosti v oblasti interdisciplinární spolupráce, zejména při výzkumu vývoje životního prostředí, při technologii keramické výroby a při otázkách spojených s původem a zpracováním surovin.

6. Seznam literatury citované v autoreferátu.

- Baran, V.D. 1978: Slavjane v seredine 1 tysjačelija n.e., in: Problemy etnogeneza slavjan. Kijev, 5-39.
Beranová, M. 1980: Zemědělství starých Slovanů. Praha.

- Borkovský, I. 1939: Nejstarší slovanská keramika ze středních Čech. PA XXXXI, 1936-1938, 97-108.
- 1940: Staroslovanská keramika ve střední Evropě. Studie k počátkům slovanské kultury. Praha.
- Brachmann, H.J. 1984: Die Funde der Gruppe des Prager Typs in der DDR und ihre Stellung im Rahmen der frühslawischen Besiedlung dieses Gebietes, Slavia Antiqua XXIX, 1983, 23-64.
- Dąbrowska, E. 1984: Skarb ozdób brązowych z VI-VII w. na stanowisku 62A w Nowej Hucie-Mogile. ArchPolski XXIX/2, 351-369.
- Dostál, B. 1982: K časně slovanskému osídlení Břeclavi-Pohanska. Studie AÚ ČSAV Brno X/2.
- 1985: Břeclav-Pohansko III, Časně slovanské osídlení, Brno.
- Godłowski, K. 1983: Zur Frage der Slawensitze von der grossen Slawenwanderung im 6. Jahrhundert, in: Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo XXX, Gli Slavi occidentali e meridionali nell'alto medioevo, Spoleto 15-21 aprile 1982, Spoleto.
- Hachulska-Ledwos, R. 1985: Próba periodyzacji ceramiki wczesnosłowiańskiej w rejonie Nowej Huty. Arch.Polski XXX, 113-159.
- Herrmann, J. 1979: Probleme der Herausbildung des archäologischen Kulturen slawischer Stämme des 6. - 9. Jh. In: Rapports du IIIe Congrès international d'archéologie Slave 1, 49-75. Bratislava.
- Chropovský, B. 1985: Včasněslovanský a predvelkomoravský vývoj na území Československa, in: Velká Morava a počátky československé státnosti. Praha-Bratislava, 81-106.
- Klanica, Z. 1978b: Předběžná zpráva o 2. sezóně výzkumu v Mutěnicích /okr. Hodonín/, PV 1976, 59-61, obr. 33, 34.
- 1986: Počátky slovanského osídlení našich zemí. Praha.
- Kuna, M. - Gojda, M. 1985: Časně slovanský sídlištní areál v Roztokách /okr. Praha-západ/ - stav výzkumu a jeho perspektivy. AR XXXVII, 152-169, 237-240.
- Peške, L. 1980: Kosti domácích zvířat z objektů pražského typu u Mušova, okr. Břeclav. AR XXXII, 434.
- Pleinerová, I. 1975: Březno. Vesnice prvních Slovanů v severozápadních Čechách. Praha.
- Pleinerová, I. - Zeman, J. 1970: Návrh klasifikace časně slovanské keramiky v Čechách, AR XXII, 721-732, tab. I-III.
- Poullík, J. 1948: Staroslovanská Morava, Monumenta archeologica I, Praha.
- 1948-1950: Jižní Morava země dávných Slovanů, Brno.
- 1951: Staroslovanské mohylové pohřebiště v Přítlukách na Moravě, AR III, 97-100, 113-116.
- 1960: Staří Moravané budují svůj stát. Gottwaldov.
- 1966b: Nécropole slave à incinération de Přítluky /Moravie/, in: Investigations Archéologiques en Tchécoslovaquie VIIème Congrès UISPP, Prague 1966, 239, tab. XXVIII.
- 1985: Svědectví výzkumů a pramenů archeologických o Velké Moravě, in: Velká Morava a počátky československé státnosti, Praha-Bratislava, 9-80.
- Rusanova, I.P. 1976: Slavjanskije drevnosti VI - VII vv. Kultura pražského typu. Moskva.
- Rusanova, I.P. - Timoščuk, B.A. 1984: Kodyn - slavjanskije poselenija V - VIII vv. na r. Prut, Moskva.
- Sedov, V.V. 1982: Vostočnyje slavjane v VI-XIII vv. Moskva.
- Tejral, J. 1986: Probleme der Völkerwanderungszeit nördlich der mittleren Donau. Symposium "Die Völkerwanderungszeit, Bevölkerungsstrukturen und wirtschaftliche Voraussetzungen", Treuchtlingen, 22. - 27.3.1987.
- Timoščuk, B.A. - Rusanova, I.P. - Michajlina, L.P. 1981: Itogi izučeniija slavjanskich pamjatnikov Severnoj Bukoviny V - X vv., SA 2, 80-93.
- Zeman, J. 1976: Nejstarší slovanské osídlení Čech, PA LXVII/1, 115-235.
- 1979: K problematice časně slovanské kultury ve střední Evropě, PA LXX, 113-130.
- Zoll-Adamikowa, J. 1985: Chata s praskim typem ceramiky ze Złotnik, woj. Miejskie krakowskie, Arch.Polski XXX, 161-173.

7. Tématicky zaměřené práce autorky.

- Počátky slovanského osídlení Moravy z hlediska sídlištních nálezů, in: Sborník referátů ČSSR na IV. mezinárodní kongres slovanské archeologie v Sofii, Nitra 1980, 60-66.
- Objekty s keramikou pražského typu z Mušova, AR XXIII, 1980, 413-434.
- Slovanské osídlení v oblasti soutoku Dyje a Svratky /Příspěvek k otázkám sídelního a společensko-ekonomického vývoje regionu od 6. do 13. století/. Sborník NM v Praze XXXIX, 1985, 143-154 /spolu se Z. Měřínským/.

- Doplňky k mapě nalezišť s keramikou pražského typu na Moravě, PA LXXVI, 1985, 456-473.

Die Siedlungen mit Keramik des Prager Types in Mähren.

Das Ziel der Arbeit war, das bisherige Siedlungsmaterial mit Keramik des Prager Types in Mähren zusammenfassend zu bearbeiten. In diesem Zusammenhang wurde versucht, näher den Umkreis dieser Hinterlassenschaften zu begrenzen, die Analyse des keramischen Materiales durchzuführen und die anderen Funde sowie Siedlungsobjekte zu charakterisieren, die gemeinsam mit dieser Keramik in unmittelbaren Fundzusammenhängen auftreten. Es ging auch um die Bestimmung der Stellung der archäologischen Gruppe mit Keramik des Prager Types im Rahmen der breiteren frühslawischen Entwicklung.

Die erste Etappe der Arbeit beruhte in der heuristischen Tätigkeit, das gesammelte Material wurde nach Art und Aussagefähigkeit sortiert. Besondere Aufmerksamkeit wurde dem Fundortverzeichnis und der Fundkatalogisierung /II. und III. Teil/ gewidmet, wobei man bemüht war jene Lokalitäten auszugliedern, die in die Literatur als Funde des Prager Types irrtümlich gelangten, eventuell die Lokalisierung von einigen weiteren Fundorten direkt im Terrain zu präzisieren.

Die alleinige Analyse des archäologischen Materiales, dessen überwiegenden Teil Keramik bildet, stellte die schwierigste Etappe vor. Sie ging in erster Linie von Siedlungsfundkomplexen aus, die durch Keramik des Prager Types verlässlich bestimmt waren. Im Hinblick darauf, dass es auf den behandelten Siedlungen an datierbaren Funden ziemlich mangelt, hat man die Aufmerksamkeit der Analyse der Keramik durch die typologische Methode gewidmet und somit versucht, gewisse Ergebnisse bei der relativ chronologischen Gliederung zu erreichen. Die Keramik aus den geschlossenen Siedlungsfunden musste man komplex bewerten, mit Rücksicht darauf, dass die einzelnen Formen längere Zeit in Verwendung sein konnten, die morphologischen Details konnten auf einigen Typen weiter überleben und umgekehrt mussten sich entwickeltere Formen nicht gleich durchsetzen, sondern allmählich. Die Fundsituation konnten auch Intrusionen verzerren, denn die Mehrzahl der Siedlungen war in mehreren Phasen besiedelt. Die Siedlungsfundkomplexe aus Mähren hat man aufgrund der erwähnten Kriterien in drei relativ chronologische Phasen gegliedert. Die absolut chronologische Einreihung der einzelnen Phasen war am schwierigsten, wegen des Mangels an chronologisch empfindlichen Gegenständen.

Besonders im Rahmen der frühesten Siedlungsphase sind enge Beziehungen zu Befunden aus dem Raum der Ausbreitung des Types Korčak auf dem Gebiet der rechtsufrigen Ukraine sichtbar. Dies gilt sowohl von keramischen Formen als auch von der Art der Siedlungsobjekte und dem Gesamtniveau der Produktionskräfte sowie der gesellschaftlich-ökonomischen Beziehungen.

Eine Reihe von Fragen bringt das Problem des primären Vorkommens von Funden mit Keramik des Prager Types in Mähren und ihrer Beziehung zu der vorherigen kulturellen und ethnischen Grundlage. Mit dem Bestehen der sog. langobardischen Körpergräber wird neuestens noch in den Jahren um die Mitte und vermutlich auch nach der Mitte des 6. Jahrhunderts gerechnet. Für die Suche nach Kontakten mit den älteren Kulturen wären am geeignetsten die chronologisch frühesten Komplexe mit Keramik des Prager Types, deren gewisse konzentrierung in der Umgebung von Brno und im Raum um den Fluss Dyje anhand der gegenwärtigen Fundsituation wahrnehmbar ist. Gerade in diesen Räumen sollte sich die gegenseitige Einwirkung des Milieus der langobardischen Körpergräber und der ältesten slawischen Denkmäler, unter der Voraussetzung ihrer Gleichzeitigkeit, in gewisser Art äussern.

Ein klareres Bild der gegenseitigen Kontakte der frühen slawischen Besiedlung mit dem vorherigen nichtslawischen Milieu können jedoch nur neue Grabungen und Befunde gewähren.

PŘEHLED VÝZKUMŮ 1987

Vydává: Archeologický ústav ČSAV v Brně,
sady Osvobození 17/19
Odpovědný redaktor: akademik Josef Poulík
Redaktoři: Dr. Z. Himmelová, Dr. J. Stuchlíková,
Dr. J. Unger
Překlady: Dr. R. Tichý, E. Tichá
Grafická úprava: L. Trávníčková
Na titulním listě: nádoba únětické kultury z Újezda u Brna
Tisk: **PENTA**
Evidenční číslo: ÚVTEI - 73332
Vydáno jako rukopis: 450 kusů - neprodejně